

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

„Mindenki ... úgy ment oda, hogy ez a világcsőcs”¹

*Munkásnő országgyűlési képviselők megéleléstörténetei
a szocialista időszokról*²

Tanulmányomban két olyan életútinterjút elemzek, amelyet olyan munkásnőkkel készítettem, akik a szocialista időszakban országgyűlési képviselők voltak. Éva és Paula történetei fontosak abból a szempontból, hogy a szocialista időszak hivatalos diskurzusa által fontosnak tartott munkás- és nőpolitika hogyan jelenik meg a hatalom által munkatársai közül kiemelt munkásnők életútjában. Identitásaikat hogyan formálta az országgyűlési képviselőség? Megjelenítik-e önmagukat elbeszéléseikben a munkásság mint egységes társadalmi csoport szószólóiként?

2004 őszén filmet forgattunk „Brigád blues” címmel³ azokról a munkásnőkről, akikkel korábban éveken át életútinterjúztam.⁴ A filmhez részletes életútinterjút készítettünk két munkásnővel, ezen kívül minden interjúalanyomnak találkoztunk szerveztünk egykori munkahelyükön, a Budapesti Harisnyagyárban. 2004 decemberében készült el a film, melyet az operatőr lakásán mutattunk be a film szereplőinek is egy teadélutánon. Erre a találkozóra hívtam meg Évát⁵, aki bár a filmben nem szerepelt, de ugyanebben a gyárban dolgozott évtizedeken át, és 1975–1985 között munkásnőként országgyűlési képviselő volt. Bár korábban sokat hallottam róla interjúalanyaimtól, a véletlennek köszönhettem, hogy megismerhettem. 2005 januárjában és februárjában három alkalommal beszélgettünk. Éva sokat és szívesen mesélt, történetei összefüggőek voltak. Mindig ittunk kávé, ettünk süteményt. Férje sosem volt jelen a beszélgetéseknél. Kapcsolattartásként meglátogattam májusban

¹ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 24.

² Ezúton köszönöm meg Koppányi Évának és a Pospispiek családnak, hogy összehozott az interjúalanyokkal. A tanulmány az OTKA T 49 595 számú kutatása keretében készült.

³ Brigád blues. Rendezte Martinédesz László, operatőr: Körtési Béla. Budapest, 2004.

⁴ Elsősorban ezek alapján az interjúk alapján írtam meg disszertációm. Tóth Eszter Zsófia: *Egy Átlami Díjas női brigád mikrotörténete*. ELTE BTK, Budapest, 2004. kézirat. Az akkori interjúzás módszertanáról lásd: Tóth Eszter Zsófia: *Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben*. In: Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2002*. Budapest, 2002. 76–89., Tóth Eszter Zsófia: *Munkásság és oral history*. Múltunk, 45. évf. (2005) 4. sz. 78–99.

⁵ Éva: D. Z.-né: született Esztergomban, 1941-ben. Általános iskolás koráig a nagymamánál nevelkedett Esztergomban. Édesanyja szintén a Budapesti Harisnyagyárban dolgozott. Az általános iskola befejezése után 1959-ig női fodrász volt. 1959-től dolgozott a Budapesti Harisnyagyár adjusztáló részlegében minősítőként. 1960-ban házasságot kötött D. Z. kőművessel, két gyermekük Zoltán és Éva. A Budapesti Harisnyagyárban dolgozott nyugdíjazásáig. 1975–1985 között országgyűlési képviselő, 1980–1985 között az Elnöki Tanács tagja volt. BFL BB 8. fond. XXXV (8) C Budapesti Harisnyagyár iratai. 1976. október 26. üzemi párt végrehajtóbizottsági ülés.

a kisfiammal együtt, júniusban pedig őt hívtam meg hozzánk vendégségbe. Évával megbeszéltük, hogy az életútinterjút befejeztük, de lehet, hogy még találkozunk.

2005-ben új kutatást indítottam „Ingázó munkások és a hatalom a szocialista időszakban címmel”. Ehhez kezdtem életútinterjúzni egy Budapesttől 39 km-re levő faluban, Piliscséven.⁶ 2006 márciusában e-mailben fordultam a piliscsévi Polgármesteri Hivatalhoz, amelyben leírtam, hogy olyanokkal szeretnék interjúzni, akik bejártak Budapestre vagy Dorogra gyári munkásként dolgozni a szocialista időszakban. Ők készségesen válaszoltak, és ki is közvetítettek olyan munkásnőket, akik szívesen meséltek életükről. 2006. április 20-án a Polgármesteri Hivatalban kellett jelentkeznem. A kézbesítő vitt el az első interjúalanyhoz, innentől már hólabdaszerűen zajlottak a nap eseményei: az első visszaemlékező vitt a faluban a másikhoz, ő a harmadikhoz. A beszélgetések során segített az, hogy Csévről sokan jártak be dolgozni a Budapesti Harisnyagyárba, így tudtam közös ismerősökre, élményekre hivatkozni. A cséviakkal csak az első interjúkat vettem fel. 2006 júniusában váratlanul e-mailt kaptam tőlük, amelyben egy találkozóra invitáltak. A találkozó apropóját az adta, hogy a főszerző édesanyja 70. születésnapjára szánta meglepetésnek, hogy összehívja egykori munkatársait, akiknek nagy része Csévről járt be dolgozni a Budapesti Harisnyagyárba. A résztvevőknek egész napos programot szerveztek: délelőtt megnéztük a templomot és a faluházat, déltől kezdődött a művelődési ház különtermében „a buli”. Előbb gulyáslevest és házi süteményeket ettünk, eközben a háttérben kedvenc videoklippjeik mentek az 1970-es, 1980-as évek diszkózenéjével. Olyan volt, mintha egy egykori gyári rendezvényre csöppentem volna, ahol az asszonyok körben táncoltak, nótákat is énekeltek. A férfiak iszogattak, és „macsó történetekkel” szórakoztatták egymást: felelevenítették, milyen nagy sikereik voltak a nőknél a gyárban. Persze, mint a találkozókon általában, itt is volt fényképnézegetés, egymásra rácsodálkozás. Már több órája tartott a találkozó, amikor egyszer csak betáncolt a terembe Paula⁷. Rögtön nótákat énekelt, mindenki odafigyelt rá egy darabig. Csinosan, fiatalosan volt felöltözve, farmerban és csipkeblúzban jelent meg, a haja szőkére festett. Hangsúlyozta, hogy őt a férje autóval hozta a találkozóra, és azért jött később, mert ő nagyon sokáig alszik, fél 10-kor szokott reggelizni, és ezen a szokásán nem hajlandó változtatni. Az az asztaltársaság, ahol éppen ültem, rögtön megjegyezte nekem, a kívülállónak, tudom-e, hogy ő is volt országgyűlési képviselő, de a teljes ciklust nem töltötte ki.⁸ Akárcsak Éváról, Pauláról is sokat olvastam az egykori gyári újságban, így megörültem, hogy személyesen megismerhetem, mivel ekkor már úgy gondoltam, hogy a két országgyűlési képviselő életútjára alapozva érdemes írni egy tanulmányt. Meg is beszél-tük, hogy keresni fogom az interjú miatt telefonon. A találkozó során még egyszer hívta fel magára igazán a figyelmemet. A találkozó szervezői nagyon szomorúak voltak amiatt, hogy nem jött el T. Péter, aki a történetek és a fényképek alapján kulcsfigurának számíthatott a társaságban. Paula úgy érezte, intézkednie kell. Mobiltelefonra ragadt, és az udvaron több bámészkodó füle hallatára győzködte a férfit, hogy jöjjön el mégis, mert nélküle „nem igazi

⁶ Piliscséről lásd: Gyivicsán Anna (szerk.): *300 év a Pilisben: tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, 2002.

⁷ Paula: született 1938-ban Budapesten. 1958–1970 között Sz. Gy.-né, majd 1975-től D. M.-né. Édesapja a Láng Gépgyárban dolgozott, Angyalföldön laktak. Hét testvére volt. Az általános iskola elvégzése után egy fél évig az Újpesti Cipőgyárban, majd a Budapesti Harisnyagyárban dolgozott kötőnőként. A Budapesti Harisnyagyárból ment nyugdíjba. Első férje Sz. Gy. szállítómunkás volt, második férje, D. M. egy élelmiszeripari gyár műszaki vezetője. Paula 1971–1975 között országgyűlési képviselő volt. Óbuda újság, 1975. április 4.; Osvát Katalin: „*Nem az, hogy népszerűség*”. Elmondja: egy képviselőjelölt. Nők Lapja, 1971. április 3. 2. (a továbbiakban: Nők Lapja, i. m.)

⁸ Ő 1971–1975 között volt országgyűlési képviselő.

buli a buli”. Régi haverságukra is hivatkozott, azonban T. Pétert nem lehetett meggyőzni. Végül nem jött el, emiatt mindannyian csalódottak voltak egy kicsit. Amikor a találkozót követően két héttel telefonon kerestem Paulát, eleinte vonakodott egy külön beszélgetéstől. Később ennek a bizonytalanságának az okát az interjúszituációban így fogalmazta meg: „Azt is már alig vártam, megmondom őszintén, hogy lerázalak ott a találkozón. Francokat érdekel engem, mit érdeklí ez a fiatal hölgyet, mondom, hogy én hogy éltem. El sem tudja képzelni, mondom [...] Azt sem tudom, milyen oldali ...”⁹ Mivel akkor Mogyoródon nyaraltak, ezért végül ott készítettem el vele az egy alkalmas, három órás életútinterjút. Az interjú során végig ott volt a férje. A férje volt az, akivel az odaút részleteit is meg kellett beszélnem, ő hozott-vitt a busz- és a hévállomásra. Míg Éva mindig hosszasan, kifejtve válaszolt a kérdéseimre, kerek történeteket mesélt, addig Paula inkább röviden felelt, gyakran a férjével egymás szavába vágva beszéltek. Először ebédeltünk, és csak azután kapcsoltuk be a magnót. Úgy tűnt, náluk a bizalom elnyerésének feltétele volt, hogy még ebéd közben részletesen kikérdezzük arról, hogyan viszonyulok a szocialista időszakhoz, és akkor nyugodtak meg, amikor tisztázódott számukra, hogy nem akarom őket kigúnyolni.

Éva interjútát gépeltem 2006 július végén, amikor elszakadt az utolsó magnókazetta szalagja. Egy éve nem beszéltünk egymással, ezért kicsit félve hívtam fel azzal a kérésessel, hogy azokat a történeteket, amelyek elvesztek, mesélje el még egyszer. Így került sor még egy interjúra 2006 augusztus elején. Ekkor már gyakorlott interjúalanyként elég volt csak a hívószavakat ismételnem számára, például mesélje el, hogyan esett hasra az egyik korabeli nagyhatalmú politikus. Éva fegyelmezett visszaemlékezőként viselkedett, és újra elmesélte a történetet.

Az interjúzás módszereiről

Az interjút nem kérdőívek alapján készítettem, hanem voltak olyan kérdéskörök, amelyekről mindenképpen beszéltem interjúalanyaimat. Ezeket előre leírtam és a beszélgetések közben szóba hoztam. Ezek az alábbiak voltak: 1. Hogyan lett országgyűlési képviselő, hogyan értesült a jelöléséről? 2. Milyen volt az első napja a Parlamentben (beilleszkedés, élmények)? 3. Milyen kapcsolatot alakított ki híres emberekkel, politikusokkal? 4. Hozzászólt-e és milyen témában, milyen élmény volt a hozzászólás? 5. Meséljen, milyen konkrét feladatai voltak országgyűlési képviselőként? 6. Meséljen gyermekkoráról, családjáról? 7. Hogyan ért véget az országgyűlési képviselőség, mi történt utána? Áttekintve a kész interjút, gyakran utaltam közös ismerősökre, korábbi interjúalanyaimra, mert így próbáltam megnyerni beszélgetőtársaim bizalmát.¹⁰ Időnként nem kérdeztem, hanem összefoglaltam az elmondott történetet,¹¹ vagy megfogalmaztam egy állítást, amellyel kapcsolatban kíváncsi voltam beszélgetőpartnerem véleményére.¹² Néha beleestem abba a hibába, hogy kifejtendő kérdés helyett eldöntendő kérdést tettem fel.¹³ Olykor sajnos kibújt belőlem a mindentudó történész, amikor egy konkrét történetet hallva közöltem Évával: én is olvastam

⁹ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 25.

¹⁰ Például az első interjú alkalmával Éva elmesélt egy történetet, milyen konfliktusa volt a szervezeti vezetővel. Nem mondta a nevét, én rákérdeztem: „Ez a P.-né volt?” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 3.

¹¹ Például „És akkor a gyárban fiatal lányként már asszony voltál.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 7.

¹² Például „Nem lehetett könnyű anyósékkal együtt lakni.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 8.

¹³ Például amikor Évát arról kérdeztem, miért ment vissza dolgozni, amikor lánya már három éves lett. „Pénz volt szempont, vagy a munka, a társaság hiánya?” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 9.

erről a gyári újságban,¹⁴ vagy évszámokat pontosítottam.¹⁵ Helyenként értékeltem beszélgetőpartnereimet, azért, hogy a beszélgetés oldottabb legyen.¹⁶ Ők maguk is véleményt mondtak rólam vagy a családomról. Mindkettőjükkel tegeződtem, ezt ők kérték.¹⁷ Korábban munkásnő interjúalanyaimmal magázódtam, és köztük is voltak abból a korosztályból valóak, mint Paula és Éva.

Emellett hagytam, hogy ők maguk beszéljenek még arról, amiről akarnak, nem tereltem vissza szigorúan őket a kérdésekhez. Mint ahogy ez lenni szokott, az interjúzás során több olyan váratlan kérdéskörrel is beszélünk, amire nem is számítottam (Paula lemondásával kapcsolatos történetek, Éva kapcsolata édesapjával, Paula válása). Részletesen meséltek a gyári munkájukról, brigádjaikról is. Mindketten nyitottak és érdeklődőek voltak akár a munkámmal, akár a magánéletemmel kapcsolatosan.

Munkásnők és a politika

Először E. P. Thompson helyezte elemzésének középpontjába a munkásság önképének változását, és elemezte a munkássághoz tartozókat egy olyan csoport tagjaiként, mely csoport vizsgálatánál nem a termelési viszonyok, a munkamegosztás módjának elemzése áll a kutatás középpontjában, hanem az, hogyan alakul ki a csoporthoz tartozók identitása, és ez milyen intézményekhez kötődik.¹⁸ Maurizio Gribaudi kifejezetten az *oral history* módszereivel vizsgálta egy torinói munkáskerület lakóinak fasizálódását úgy, hogy nemcsak az ott élőkkel, hanem az őket kibocsátó falusi közegeben maradtakkal, oda visszatérőkkel is interjúzott.¹⁹ Gribaudi egyik következtetése az volt, hogy a „politika a negyed lakói számára az egyenlőség hétköznapi rituáléját jelenti, mely biztosítja az eltérő életpályájú családok közti különbségekből fakadó konfliktusok kezelését”. Gribaudi végkövetkeztetése szerint nincsen egységes munkásosztály, és nincs olyan egységes munkáskultúra sem, amely normatív keretek közt érvényesülne.²⁰ Abban, ahogyan Paula és Éva az interjúszituációban

¹⁴ Amikor arról mesélt, hogyan kirándultak a brigáddal a nagybányai gyáregységbe. Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 12. Másik: „Óbuda újságban olvastam, hogy egy asszonynak segítettél lakásátalakításban.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 21. 28.

¹⁵ „T. E. Zs.: – ’68-ban volt, amikor ott volt a Kádár. D. M.-né: – Én nem tudom a dátumokat... T. E. Zs.: – Amiatt tudom... D. M.-né: – Persze, készültél. T. E. Zs.: – Feltúrtam az egész levéltárat, és ott volt”. Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 18.

¹⁶ Például Évának mondtam: „Mert ez egy képesség, hogy jól tudsz beszélni.” Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 36. Paulának mondtam: „Te messze kirísz a többiek közül, olyan csinos vagy.” Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 1. Éva mondta: „És a kisfiú hasonló típusú gyerek volt, mint a te kisfiad ...” Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 61. Paula mondta: „De azért kicsit rámenős vagy, mert egyszerűen megmondtad, hogy te mit szeretnél, neked a mai nap volna a legjobb ...” Interjú D. M.-néval, Mogyoród, 2006. július 25. 38.

¹⁷ Paula meg is indokolta, miért: „Mondom, nem szeretek magázódni. Megválogatom, hogy kivel tegeződöm, de nem vagyok egy magázó típus.” Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 46.

¹⁸ Thompson, E. P.: *The Making of English Working Class*. London, 1963. A munkásságkutatásról szóló elemzések rövid összefoglalóját adja: Bódy Zsombor: *Egy bérharc dramaturgiája*. In: Horváth Sándor–Pethő László–Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet-munkásantropológia*. Budapest, 2003. 37–38.

¹⁹ Gribaudi, Maurizio: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*, Paris, 1987. Bódy Zsombor részletesen ismerteti a kötetet: Bódy Zsombor: *A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában*. In: Századvég, 1999 tél. újfolyam 15. sz. 39–57. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/bodi.htm>; Nagy Ágnes recenzálja: Nagy Ágnes: *Munkás-lét. Mobilitási utak és társadalmi csoportok*. http://www.atelier-centre.hu/benda/nagy.htm#_ftn1

²⁰ Bódy Zsombor: *A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában*, id. mű

megjelenítette gyermekkorát, az erre vonatkozó elbeszéléseikben sok a hasonló és a különböző vonás is. Statisztikai besorolás szerint mindketten „munkás” származásúak, és a nyolc általános elvégzése után – Éva kis kitérével – évtizedekig fizikai munkásként dolgoztak ugyanabban a gyárban. Éva betanított munkásként, Paula szakmunkásként. Paula nyolc gyermekes nagycsaládban nőtt fel Angyalföldön, édesapja a Láng Gyárban dolgozott, édesanyja a gyermekek születése előtt kalauz volt. Szülei a Felvidékről vándoroltak be Budapestre. Éva először a nagymamájánál nevelkedett Esztergomban, hatéves korában került föl Budapestre. Édesanyja szintén a Budapesti Harisnyagyárban dolgozott. Amikor országgyűlési képviselőnek választották őket, mindketten harmincas éveik elején voltak, házasságban éltek, Éva két gyerekkel.

Az E. P. Thompson munkája nyomán beindult munkásságkutatások eleinte kevésbé foglalkoztak a munkásnők helyével a munkásságban, a társadalomban.²¹ A munkásnők már csak azért sem kerültek a kutatók érdeklődésének középpontjába, mert alig vehették ki részüket a munkásság érdekérvényesítő tevékenységeiből. A munkáscsaládokat gyakran ábrázolták úgy, hogy a nő fő feladata a reprodukciós munkák elvégzése. Ebben az értelmezési keretben a nő munkavállalásának egyetlen motivációja a megélhetési kényszer. A férfi, „a valódi kenyérkereső” előtt egész élete folyamán célként lebeg, hogy az asszonynak ne kelljen munkát vállalnia, és csak a reprodukciós munkákkal foglalkozzon.²²

A munkásnő országgyűlési képviselők többféle szimbolikus funkciót is betöltöttek a szocialista időszak hivatalos diskurzusában. Nőként az egyenjogúságot, munkásként a társadalmi egyenlőséget szimbolizálták a Parlamentben.²³ Politikai irányelv volt a korszakban, hogy növelni kell a fiatal, a női, a pártonkívüli és a fizikai munkás országgyűlési képviselők arányát.²⁴

²¹ E. P. Thompson munkáját „gender” szempontból elemzi: Wallach Scott, Joan: *Gender and the Politics of History*. New York, 1999.

²² Roberts, Elizabeth: *Women and Families. An Oral History, 1940–1970*. Oxford–Cambridge, 1995. 115.

²³ A szocialista időszakban a képviselők számaránya az alábbi volt: 1949–1953 között 402 képviselőből 71 fő, 1953–1958 között 298 képviselőből 52 fő, 1958–1962 között 338-ból 62, 1962–1967 között 340-ból 62, 1967–1971 között 349-ből 69, 1971–1975 között 352-ből 84, 1975–1980 között 352-ből 101, 1980–1985 között 352-ből 106 fő. In: Szabó Bálint (szerk.): *A szocializmus útján: A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája: 1944. szeptember–1980. április*. Budapest, 1982. 580. Paula és Éva is egyedüli jelöltek voltak választókerületükben.

²⁴ „A Hazafias Népfrontnak a jelöltek választásában tekintettel kell lennie arra, hogy a munkásosztály és a párt vezető szerepe, a párt szövetségi politikája, a nemzeti összefogás együttesen érvényesüljön. Növelni kell azoknak az ipari és mezőgazdasági munkásoknak, dolgozó nőknek a jelölési arányát, akik munkájukkal, magatartásukkal, közéleti szereplésükkel a jelölésre való alkalmasságukat bebizonyították. A fiatalok jelölésénél [...] hasonló elvek érvényesítésére törekedni kell.” Megválasztásakor ezen irányelvek mindegyikének megfelelt Éva és Paula is. Molnár Ferenc (összeáll.): *Tudnivalók az országgyűlési képviselők választásáról*. Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Budapest, 1975. 19.; Szoboszlai György (szerk.): *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1985. 11. Ezt a hivatalos diskurzusbeli elvárást Éva is megfogalmazta interjújában, arra a kérdésemre válaszolva, vajon miért őt választották országgyűlési képviselőnek: „És akkori szabályok szerint meg volt szabva, hogy 360 fő volt a képviselőknek a száma, ebből mennyinek kellett lenni munkásnak, mennyinek kellett parasztképviselőnek, mennyinek kellett értelmiséginek lenni. Na most abból meg volt szabva, hogy ... ebből hány, ennyi párttag, ennyi pártonkívüli... Egy bizonyos korosztály is megvolt, hogy volt fiatal, közepes meg idősebb ... És, hát akkor ez volt a kívánság, a kérés, hogy hát ilyen 30 és 40 év közötti legyen, pártonkívüli legyen és hát olyan, akit hát ők meg tudnak bízni arra, hogy ott esetleg helyt tudjon állni.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 15.

A szocialista időszakban az országgyűlési képviselőket lajstromos rendszerben választották. Ez azt jelentette, hogy a választók nem az egyes képviselőjelöltekre külön, hanem a választókerületenként összeállított lajstromba felvett összes jelöltekre együttesen szavaztak. A választójog „általános, egyenlő és közvetlen volt” a hivatalos diskurzus szintjén, azonban csak a Hazafias Népfrent, párt, szakszervezet által támogatott, megbízhatónak tartott személyeket indították el jelöltként. A képviselőjelöltekre a jelölőgyűléseken tettek javaslatot. A korabeli hivatalos diskurzus szerint a „választókerületek polgárai” által tett javaslatok alapján választották meg a képviselőjelölteket a jelölőgyűléseken, de mint lentebb elemzem, a jelölőgyűlésekre a későbbi képviselők a Hazafias Népfrent jelöltjeiként érkeztek, többes jelölés akkoriban, amikor Paula és Éva volt képviselő, ritkán volt. Ha egy választókerületben több képviselőjelöltet indítottak, az mind a Hazafias Népfrent jelöltje volt. Az 1985-ös választás volt az első olyan, amikor a jelölőgyűléseken a résztvevők is megpróbálkoztak országgyűlési képviselőjelöltet állítani. Nagy port vert fel ifj. Rajk László spontán jelölése, amit megíúsítottak.²⁵ A megválasztott országgyűlési képviselők feladatának tartották, hogy „a néptől kapott felhatalmazásuk alapján, választóik nevében joguk és kötelességük az országgyűlés egész tevékenységében részt venni, a maguk tapasztalatával, tudásával alkotó módon hozzájárulni ahhoz, hogy az országgyűlés helyes döntéseket hozzon”.²⁶ A hivatalos diskurzus szintjén tehát a népszuverenitás elve volt alapvető a képviselők választásánál. Az országgyűlési képviselők kötelességének tartották a kapcsolattartást a választókkal, panasznapok tartását. Mint alább látni fogjuk, visszaemlékezőim ez utóbbit tartották elsődleges feladatuknak, országos horderejű politikai kérdésekbe kevésbé folytak bele, és ha megpróbálkoztak vele, akkor is kevésbé sikeresen. Az országgyűlés évente legalább kétszer ülésezett rendes ülészakban, ezen kívül általában egyszer-kétszer összehívtak rendkívüli ülészakot is.

A szocialista időszak hivatalos diskurzusa szerint visszaemlékezőim munkásként társadalmilag reprezentálták osztályukat. A megválasztással munkásidentitásuk munkahelyükön kívül egy új intézményhez, a Parlamenthez is kötődött. A visszaemlékezők – bár sokat meséltek nagyipari munkakörülményeikről, munkájukról – rákérdezés nélkül ritkán jelenítették meg önmagukat munkásnőként, a munkásság szószólójaként. Paula akkor nevezte önmagát „munkásasszonynak”, amikor az országgyűlés alelnökével arról beszélt, hogyan kaphatna telefont. Éva „egyszerű munkásasszonynak” nevezte magát, amikor jellemezte képviselőtársát, barátnőjét, aki ugyanolyan környezetből jött, mint ő.²⁷ Érdekes, hogy mindketten egyszer szólaltak fel az országgyűlésben képviselői pályafutásuk alatt, és egyikük sem kifejezetten munkástémában: Éva kulturális ügyben, Paula az egészségügyi törvénytervezethez szólt hozzá. Ez talán az egyetlen olyan alkalom volt mindkettejük számára, amikor a Parlamentben önmagukat a munkásság mint egységesnek tekintett társadalmi csoport képviselőjeként jelenítették meg. Paula hozzászólása így kezdődött: „nem vagyok egészségügyi szakember, csak munkásasszony vagyok”.²⁸ Ezzel a kijelentéssel Paula hozzászólásában is interiorizálta a korszak munkásképét. A korabeli diskurzusnak egy másik

²⁵ Részletesen lásd a spontán jelölésekről: Szoboszlai: *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai*, i. m.

²⁶ Az Országgyűlés Elnöke Titkárságának tájékoztatója a Magyar Népköztársaság legfelsőbb szerveiről. Budapest, 1978. 7.

²⁷ „Most ő egy borzasztó aranyos, közvetlen, kedves, olyan egyszerű munkásnő volt, mint tényleg én.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 19.

²⁸ Az országgyűlés 1972. április 20-i ülése. Sz. Gy.-né (most D. M.-né) hozzászólása. A hozzászólást fénymásolatban Paulától és férjétől kaptam meg.

hangsúlyos elemét is beleszötte hozzászólásába, amikor az orvosok hálapénzéről beszélve utalt arra, hogy „a munkások és parasztok verejtékeznek” azért, hogy az orvosok tanulhassanak.

Amikor Évát kérdeztem arról, hogyan írta a hozzászólását – amelynek fő mondanivalója az volt, hogy Óbudán hozzanak létre színházat – kiemelte, hogy fontosnak tartotta beleszöni „a mi kultúránkat is, a munkásokét”.²⁹ Az adott interjúszituációban úgy ábrázolta magát, mint aki egyetért azzal: létezett egységesnek tartott munkáskultúra a korszakban. Éva olyan történetet is elmesélt, amelyben egy munkásnőt kigúnyolt egy értelmiségi képviselőtársuk azért, mert nem jól sikerült a hozzászólása. Ő megvédte. Érvei ahhoz kötődtek, hogy nem munkás, hanem értelmiségi feladat nagy tömeg előtt beszédet tartani, hozzászólni.³⁰

A hivatalos diskurzusban gyakran hangzottak, amikor róluk beszéltek, hogy ők munkásnőként lettek országgyűlési képviselők. A Paulát országgyűlési képviselőjelöltként bemutató Nők Lapja-cikkben³¹ kiemelték, hogy benne a választói azért is bíznak, mert fiatal „munkásasszony”, akinek „meseszerű”, hogy országgyűlési képviselő lehet. A Nők Lapja olyan egyenrangú nőként jeleníti meg Paulát, aki ad a férje véleményére. Miután kiderült, hogy mi lenne a feladata a Népfrontban, közölte, hogy ezt meg kell beszélnie a férjével is.

Az életútinterjúkban is gyakran visszatért az a kérdés, hogy az országgyűlési képviselőség konkrétan járt-e tényleges hatalommal. Az ilyen jellegű kérdéseket Éva és Paula is úgy válaszolta meg, hogy arról beszéltek, mit tudtak ők „elintézni” ismerősöknek vagy a választókerület lakóinak. Ez is bizonyítja, hogy számukra az országgyűlési képviselőség inkább helyi szinten jelentett hatalmat, mint országos szinten beleszólást a nagypolitikai kérdésekbe. Ez a funkció az újságcikkben is megjelenik, amikor az újságíró ábrázolja, hogy mit szölk Paula munkahelyén a képviselőjelöltséghez. A szocialista időszak hivatalos diskurzusában a munkahelyet úgy jelenítették meg, mint az emberek második otthonát, a szocialista emberré nevelés egyik fontos helyszínét. Paula műhelyében, a kötődében a cikk szerint „örültek”, azonban volt, aki rögtön kéréssel fordult hozzá: intézze el, hogy legyen otthon telefonja.³² Mindketten több olyan történetet is elmeséltek, ami arról szólt, hogy országgyűlési képviselőként munkatársaik segítséget vártak tőlük, és ők ténylegesen segíteni is tudtak, legyen szó gyermekelhelyezési perről vagy értelmi fogyatékos gyerek elhelyezéséről speciális otthonban.

De arról, hogy számukra jelentett-e valódi, tényleges hatalmat az, hogy munkásnőként országgyűlési képviselők voltak, határozott véleménye volt Évának és Paulának is.³³ A párhuzamos interjú egyik előnye volt, hogy mindkettőjüknek több azonos kérdést is feltehettem, és ütköztettem is egyikőjük véleményét a másikéval.

„T. E. Zs.: – Azt akarom megkérdezni, azt a Paula mondta, hogy úgy értékeli az országgyűlési képviselőséget, hogy nagyon szép megtiszteltetés volt, jó volt, hogy őt vá-

²⁹ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 22.

³⁰ „Mondom, ő egy munkásnő, bizonyára biztos elolvasta tízszer, hússzor, ötvenszer, de idegességében, hogy bakizott, ez egy dolog.” Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 23.

³¹ Ezen kívül a Nők Lapja tablón közölte a női országgyűlési képviselőjelöltek, összesen 102 főt, köztük D. M.-nét is. Nők Lapja, 1971. április 24. 5–7.

³² Nők Lapja i. m.

³³ A nők politikai reprezentációja és politikai ereje a nőekkel és a politikával foglalkozó gender-irodalom alapkérdése. Lásd.: Pető Andrea: *Introduction. Women in politics*. In: Pető Andrea – Rásky Béla (eds.): *Construction. Reconstruction. Wieder. Aufbau*. Budapest, 1999. 8.

lasztották, de azért úgy érezte, hogy kevés konkrét lehetősége volt, erről neked mi a véleményed?

D. Z.-né: – *Hogy mondjam, az akkori vezetőségben meg a pártban nem úgy álltak hozzá az emberhez, hogy segítették volna az országgyűlési képviselőknek a dolgát, úgy-hogy ebben őneki tökéletesen igaza volt. Ahhoz, hogy nálam változott a dolog, tulajdonképpen kellett már majdnem három év. Mert én is ugyanígy éreztem, mint ahogy a Paula. Amit az ember segítséget megkapott a bizottsági üléseken, ugyanazt a segítséget nem adták meg nekünk a kerületben. Akkor a Népfrontnál volt egy változás. Akkor került oda a P. Sándor.*³⁴

A fent idézett részletben nem kérdést tettem fel, hanem Paula állításával szembesítettem Évát. Éva részben egyetértett azzal, hogy az országgyűlési képviselőség számukra inkább szimbolikus jelentőségű volt, kevés konkrét intézkedési lehetőséget jelentett. Azonban ő életútinterjújában sikeresként ábrázolta életének azt az időszakát, amikor országgyűlési képviselő volt. Ennek egyik oka az lehet, hogy szemben Paulával, ő két országgyűlési ciklust töltött ki. Az 1975–1980 közötti időszakhoz képest az 1980–1985 közötti könnyebbnek jelentette meg. A változást a harmadik kerületben egy konkrét személyhez, P. Sándorhoz kötötte, akit fő támogatójaként ábrázolt több történetben is. A Hazafias Népfront aktivistája segítette a beszédírásban, elintézte neki, hogy a kerületi tanács ülésein részt vehessen, és így megismerhesse a kerületi tanács tisztviselőit és a konkrét lakásügyeket.³⁵

Paula és férje úgy értékelte, hogy az országgyűlési képviselőség egy munkásnő számára kevés konkrét hatalommal, érdekkijárási lehetőséggel társult. Annak kapcsán beszéltek erről, amikor lemondásának körülményeit mesélték el.

„D. M.: – *Na, most mérhetetlen nagy rang az, hogy valaki abban az időben ...*

D. M.-né: – *országgyűlési képviselő ...*

D. M.: – *így, ahogy elmondtá, országgyűlési képviselő [...] Gyakorlatilag mindenki azért, akit akkor ebből a körből fogtak, és úgy ment oda, hogy ez a világcsúcs, hogy én ide kerülhetek, és azt hitte, hogy ezzel megfelelő operatív lehetőségek is járnak. Vagy ő el fogja intézni mindenkinek, amit kell.*

D. M.-né: – *Igen. Volt azért, amit el tudtunk intézni, mert voltak dolgok, amiket el lehetett, de a fő probléma az volt, hogy nem lehetett.*³⁶

Ebből a szövegrészletből is jól látszik a két interjú közötti alapvető különbség: Paula és férje egymást kiegészítve, egymás szavába vágva mesélték el a történeteket. Amikor én Évának tolmácsoltam Paula véleményét, akkor sűrítettem. Úgy tűnik, az interjúalanyok hiányként élték meg a konkrét intézkedési jogkör hiányát. Úgy ábrázolták, hogy országgyűlési képviselőként sokkal inkább szimbolikus, mint valódi hatalommal rendelkeztek.³⁷

A Hazafias Népfrontot mint szervezetet és annak tisztségviselőit azért is emlegették gyakran a visszaemlékezők, mivel ez volt az a szocialista államhatalmi szerv, amelynek alkotmányos feladata volt a népképviselői szervek megválasztása, az általános és időközi választások lebonyolítása, a képviselők, a tanácsstagok és a választók közötti kapcsolat gon-

³⁴ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 58.

³⁵ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 58–59.

³⁶ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 23–24.

³⁷ Ez a véleményük egybevág azzal az állítással, hogy a szocialista időszak nőpolitikája a kvóta révén alibi döntéshozó helyzetbe hozta a nőket. Pető Andrea: *Napasszonyok és holdkisasszonyok*. Budapest, 2003. 112.

dozása.³⁸ Tehát a munkás országgyűlési képviselők számára a Népfront tisztségviselői szimbolizálták azt a politikai erőt, mely őket az országgyűlési képviselőség idejére kiemelte a többi munkás közül, és hatalmat biztosított nekik. Akárcsak a kitüntetett munkásnők,³⁹ az országgyűlési képviselők is úgy szerkesztik meg a megválasztásukkal kapcsolatos történeteket, hogy abban a váratlanság, öröm és olyan megtiszteltetés keveredik, ami nem számít hétköznapiaknak, kivételes az ő életükben. Paula ezt az elbeszélését történelmi keretbe helyezte, és felidézte korabeli érzelmi felindultságát is. *„Azt elmondani nem tudom, hogy mikor én ezt megtudtam, hát én úgy sírtam. De nem az, hogy sírtam, hanem én ezt átéreztem, amikor mentem a Parlamentbe be [...]”*⁴⁰ Borsódzott a hátam, mert én belegondoltam, én annyira komolyan gondoltam, hogy a nagyjaink, mint Kossuth, meg kik alkották tulajdonképpen ezt az országgyűlést.”⁴¹ Éva hasonlóképpen szerkesztette meg ezt az elbeszélését. Ő a vallásos áhitatot is hangsúlyozza elbeszélésében: *„Az ember, mikor oda belépett, tudod, olyan érzés volt, mint mikor elmész Esztergomba a Bazilikába, és az a csönd, az a áradat, szóval, annak megvan a légköre. Az annyira, hiába nyüzsgött ott a sok ember, annyira fölhúzott ott mindenkit, szóval az a légkör magába véve, hogy ott mindenki olyan csöndes, kis halkszavú.”*⁴²

A megválasztás megéléstörténetei

Mindketten részletesen elmesélték, hogyan választották országgyűlési képviselővé őket. Történeteik szerint eleinte nem sejtettek semmit, akkor sem, amikor önéletrajzot kellett írniuk, és akkor sem, amikor a III. kerületi pártbizottság első titkára többször is elbeszélgetett velük. Amikor behívták őket a Hazafias Népfrontba, akkor fedték fel előttük a nagy titkot: országgyűlési képviselőknak jelölnék őket, ha elvállalnák a felkérést. Ezek az elbeszélések szintén hasonlóak egykori sztahanovisták és Állami Díjasok visszaemlékezésére, mivel egykori interjúpartnereim a kitüntetést szintén úgy jelenítették meg, mint olyan váratlan fordulatot, mely úgy jelent meg az életükben, hogy egyszer csak hívták őket „fentről” a hatalom emberei.⁴³

³⁸ A Hazafias Népfront működési irányelvei. In: Komor Vilma – Kovács György (szerk.): *A Hazafias Népfront Budapesti Bizottságainak kézikönyve*. Budapest, 1981. 33. Az országgyűlési képviselő fogadónapjait és beszámolóját a körzeti népfrontbizottság szervezte. A jelölőgyűlésen – melyre az 1966. évi III. tv. alapján a „Hazafias Népfront szervei, társadalmi szervezetek, az üzem dolgozóinak közössége, bármely választópolgár” tehetek elvben javaslatot – elfogadott országgyűlési képviselőjelölt a Népfront programjával vállalta jelölését. Országgyűlési képviselőjelöltet a Népfront ajánlhatott, és ezt a jelölőgyűlésen hagyták jóvá, ha a megjelent összes választó szavazatának egy harmadát megkapta a jelölt. Ugyanott 92–93., 112., 115.; Molnár Ferenc (összeáll.): *Tudnivalók az országgyűlési képviselők választásáról*. Budapest, 1975. 17.; Szoboszlai: *Az 1985. évi országgyűlési választások*, 9., 234.

³⁹ Erről részletesebben lásd Tóth Eszter Zsófia: *„Én nem istenitem Kádárt, de olyan ember volt.” Egy Állami Díj emlékezete munkásnők életút-elbeszéléseiben*. In: Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Budapest, 2003. 211–230.

⁴⁰ Itt arról beszélt, hogy zalakarosi ismerőseivel most is látogatást tettek a Parlamentben.

⁴¹ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 19.

⁴² Interjú D. Z.-néval. 2006. január 7. 20.

⁴³ *„Egy novemberi reggelen felhívtak bennünket. A SZOT-ból lejött Gáspár, aztán Mekiss. Aztán felhívtak bennünket négyünket. Akkor mondták, hogy indítani akarnak egy nagy munkaverseny-mozgalmat az egész országban, és mivel mi már ott élen jártunk, ezért hívtak bennünket. Mondták az utóbbi időben, hogy azokat választották ki, akik a Kommunista Párthoz közel álltak.*

Éva: „Az igazgatói tanácsban [...] ott el lehetett mondani tulajdonképpen, akit ott megbíztak, hogy mik a hibák, mik a problémák, mik a dolgok [...]. Utána a főnökök is elmondták a véleményüket, és akkor ebből kihozták azt, hogy mit hogyan tudnak javítani. Na most többek között engem is ilyenbe bevásároltak [...] Aztán, hát tulajdonképpen, aztán így ismertek gyárilag is jobban meg, meg a brigádvezetői értekezleteken, ezeken a dolgokon. És aztán akkor, meg, hát akkor kezdtek elküldeni ilyen iskolákra [...] Tulajdonképpen az úgy volt, hogy én voltam vezetői továbbképzőn, akkor érkeztem vissza a gyárba, és akkor a végén, ugye, kiderült, hogy föl hívtak, nem egyedül engem. Pont azért, hogy ne legyen feltűnő. Az ember mindent csak utólag tudott meg, ott akkor nem, hogy voltunk ott négyen, akinek önéletrajzot kellett írni [...] Kérdeztük, hogy miért. Mert szeretnének megbízatást adni, aztán eszerint döntenek el. Ez volt a válasz, jót mosolyogtunk rajta, mindegyünk ment a maga munkáját tovább végezni [...] Mikor ez is megvolt, akkor a kerületi párttitkárt hívták meg, a H.-né⁴⁴. Egy kicsi, kis törekeny nő volt, de egy nagyon-nagyon szigorú típus, egy... sokan félték tőle, nem tudom, miért, de sokan félték tőle [...] És akkor itt is megállt, ott is megállt beszélgetni, az, mondjuk, feltűnő volt, hogy nálam tovább megállt beszélgetni, de azért annyira nem, mert volt, mikor újságírókat küldtek oda, az ember azért benn volt az ilyen dolgokban, tehát annyira nem volt feltűnő ... És akkor másnap délelőtt jött a párttitkárnő, [...] a W. Erzsébet⁴⁵ meg a H.-né⁴⁶. Behívtak, hogy Éva, neked, azt mondja, megbízatást szeretnénk adni a Népfrontba, a budapesti Népfrontba, és neked oda egy órára be kéne menni. Jó, bemegegyek. És akkor bementem, és akkor ottan leültek velem hárman beszélgetni, a főtitkárnő, és akkor mondja, hogy tudja, hogy miért van itt? Halvány fogalmam nincs, mondom, mondom megmondom őszintén, magában tudom, hogy a népfront az miről szól, hogy abban olyan emberek vannak, akik, lehet párttag, pártonkívüli, lehet művész, lehet bármi, és hogyha ott abban jól érzi magát, akkor tulajdonképpen ez hasonló, mint a brigád, ilyen izébe, csak nagyobb. Nevetett rajta, azt mondja, igen. De hát mi nem ezért akarjuk. Miért? Hát, országgyűlési képviselőnek szeretnénk javasolni. Engem? Azt mondja, igen. Nem mondták magának? Nem, egy szóval sem. Nevettek ott és akkor, hát mondom, akkor valamit mondjanak róla, mert a Parlamentben képviselők vannak, mondom, szoktam nézni a televíziót.”⁴⁷

Paula: „A jó munkám és a rend, a minőség, az anyám tyúkja, minden, ami csak velem járt. Az idős kolleganők felfigyeltek, [...] és így kezdődött az én karrierem tulajdonképpen, hogy először vöröskeresztes bizalmi lettem, a vöröskeresztes újságot kellett árulni. Rábeszélni az embereket, hogy miért fontos a vérvétel, meg satöbbi, satöbbi [...] És utána,

Nem volt ebben semmi igazság, hanem mi voltunk a legszorgalmasabbak.” Találkozó győri sztahanovistákkal: J. S.-ral, P. L.-sal, P. E.-tel. Az interjút készítette: Horváth Sándor – Majtényi György – Tóth Eszter Zsófia. Győr, 1996. szeptember 12. 4.

⁴⁴ H. Jánosné, 1972-től a III. kerületi pártbizottság első titkára volt, akinek fia 1956-os „ellenforradalmi” mártír volt. H. Jánosné 1920-ban született, a hat elemi elvégzése után szövőnőként dolgozott, 1950-től szervezőtitkár a Goldbergerben, 1951-től párttitkár, 1952-től a III. ker. MDP PTO osztályán. Harisnyagyári Dolgozó, 1972. november 9. 1., BFL BB 8. fond. XXXV (8) C Budapesti Harisnyagyár iratai.

⁴⁵ W. F.-né: az adjusztáló párttitkára. „Angyalföldi munkáscsaládból” származott, a nyolc általános elvégzése után különböző kisüzemekben dolgozott: Fortuna kötszövő, 1948-ban férjhez ment, férje kötő volt szintén a Budapesti Harisnyagyárban. Harisnyagyári Dolgozó, 1975. május 8. 4.

⁴⁶ H. M.-né: 1954-től az adjusztáló műhelyfőnöke. 1947-től dolgozott a Columbia Harisnyagyárban, először párosítóként, 1949-től meósként, majd üzemi diszpécserként, ezt követően a nyersáruraktár vezetőjeként. Egy fia van. Harisnyagyári Dolgozó, 1973. augusztus 1. 2., 1976. október 7. 3.

⁴⁷ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 15–17.

mert annyira, jöttek az értekezletek, akkor is én voltam a legelső, aki elmondta a gondokat, problémákat. Én voltam, és ez hát nagyon tetszett az embereknek, a vezetőinknek. Mindegy az, hogy osztályvezető volt, vezérigazgató vagy bárki. Nem volt olyan értekeztetés, hogy nem kellett mennem, hogy az észrevételeimet ne mondjam el nekik. Mindegy, hogyha bővíteni akarták a gépparkot, vagy átalakítani akarták vagy valami. Szóval kikérték a véleményemet [...] Az az elvtárs⁴⁸ kint volt vagy háromszor is [...] És mikor oda-jött hozzám a gépekhez, én mondtam neki, hogy elnézést kérek, legelőször, mikor találkoztam vele, én nem tudtam, hogy ő kicsoda, micsoda. Mert én mondtam neki, mert ő mondta, hogy elvtársnő, szeretnék magával beszélgetni. Én mondtam, hogy nagyon szívesen beszélgetek, de énnekem ez a gépparkom, és énnekem ezt ki kell szolgálni. Ha én megyek tovább, és ön is jön velem, akkor én nagyon szívesen társalgok [...] Igen, beszélgetett, és látta, hogy ez a nő, ez hajthatatlan. Ez csak ugyanúgy mondja, még ha meg is tudta, hogy én ki vagyok, vagy mi vagyok [...] hívott [...] P. elvtársnő.⁴⁹ Gyere be, írjal egy önéletrajzot. Mi a fészkes frásznak írjak egy önéletrajzot? Megfirkáltam, elmondta, hogy mégis miket írjak bele. Megfirkáltam, legépezték, és elküldték hivatalos úton a harmadik kerületi pártbizottságra, és akkor utána még egyszer kellett bemennem őhöz [...] És akkor feltett különböző kérdéseket az egész rendszerrel kapcsolatban, a mozgalommal. Ő akarta, ő maga meggyőződni, hogy én őelőtte is ugyanúgy mondom ezeket a dolgokat, mint lenn esetleg a műhelyben vagy valami. És így kaptam én. Akkor jött április 4-e [...] és én megkaptam, hogy izé lettem, országgyűlési képviselő.⁵⁰

Mindkét visszaemlékező úgy ábrázolta önmagát, mint aki azzal tűnt ki társai közül, hogy a véleményét őszintén megmondta, minden körülmények között vállalta. Úgy jelenítették meg, hogy ezzel nyerték meg a párt tisztségviselőinek szimpátiáját is. Azokat az éveket, amelyek megelőzték országgyűlési képviselővé választásukat, egyenes fejlődési ívként, egyfajta karrierként ábrázolják, amelynek csúcspontja lett az az elismerés, hogy országgyűlési képviselőnek választották meg őket.

Nőképviselők reprezentációja

Abban az időszakban, amikor országgyűlési képviselők voltak, visszaemlékezéseik alapján úgy tűnik, pozícióharcokat sokkal inkább a kerületi párt- és tanácsi tisztségviselőkkel folytattak, mint országos politikusokkal vagy képviselőtársaikkal. Ezzel kapcsolatos történeteikben a genderszempontról kevésbé jelenik meg. Egyszer Paula hangsúlyozta, hogy az, hogy nő volt, számára előnyt jelentett például akkor, amikor kerületi tisztségviselővel tárgyalt. Ez az ábrázolásmód azonban a női nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiákhoz köthető: ő önmagát csinosnak és fiatalnak ábrázolta, szemben a kerületi párt első titkárával, aki hozzá

⁴⁸ B. L. 1958–1972 között a III. kerületi pártbizottság első titkára volt, 1948 óta dolgozott a pártbizottságon. Ezen kívül a Budapesti Pártbizottság tagja volt. Harisnyagyári Dolgozó 1972. november 9. 1., BFL BB 8. fond. XXXV (8) C Budapesti Harisnyagyár iratai.

⁴⁹ P. I.-né: 1958–1972 között a Budapesti Harisnyagyár szakszervezeti titkára. 12 éves korától dolgozott, a Perles Gyárban kötőnőként. Két gyermek édesanyja. 1951-ben került a központi gyárba. 1952-ben élenjáró békekölcsönjegyző volt. 40 év munkaviszony után 1972-ben ment nyugdíjba. Harisnyagyári Dolgozó, 1972. december 21. 2., BFL BB 8. fond. XXXV (8) C Budapesti Harisnyagyár iratai. 8. doboz

⁵⁰ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 12., 18–19.

képest idős asszony volt.⁵¹ Amikor Évát interjúvoltam, nem kérdeztem rá arra, hogyan öltözött, amikor országgyűlési képviselő volt. Ő maga mesélt el egy olyan történetet, amely ezzel kapcsolatos, arra a kérdésre válaszolva, amikor azt firtattam, milyen érzés volt először a Parlamentbe menni:

„D. Z.-né: – És, hát, ugye akkor először kellett menni. Akkor volt egy nagyon aranyos párttitkárnőnk, a B.-né, a Marika,⁵² biztos hallottál róla. És akkor azt mondja nekem a Marika: Éva, ne sértődj meg, azt mondja, szeretnénk tudni, hogy miben mész, azt mondja, első nap a Parlamentbe. Mondom neki, hogy van egy ilyen zöld kosztümöm. Hogy mondjam neked, kékeszöld, ilyen olajzöld, nagyon jó színe volt, jó fazonja volt. Na, meg fehér blúz. Meg hát tudod, magas sarkú cipőben, fehér magas sarkú cipőm volt. Azt mondja, bejössz, megmutatod magad, mielőtt mész a Parlamentbe? Mondom, nagyon szívesen. És akkor bementem, megforgatott. És akkor azt mondja, na, jól van, menjél.”⁵³

Ebben a történetben Éva a párttitkárnőt hasonlóképpen ábrázolta, mint ahogy munkásnő interjúalanyaim a műhelyfőnököket szokták.⁵⁴ Olyan anyaként, aki bár jószándékúan tette, de felügyelte beosztottjait, ezért megmondhatta nekik, hogyan illendő felöltöznüik. Ő olyan tudás birtokosaként jeleníthette meg önmagát, amellyel a munkásnők nem rendelkeztek. Tanácsaival segítette, hogy beosztottjai megfeleljenek a nőkkel szembeni szépségelvárásoknak is.⁵⁵

Paulát is megkérdeztem, hogy ő milyen ruhákban járt a Parlamentbe. Elbeszélései alapján úgy tűnt, hogy ő nőisége kiteljesedéseként is megélte ezt az időszakot, mivel úgy ábrázolta, hogy az országgyűlési képviselőségért járó pénzt – amit hangsúlyozott, hogy akkor alacsony, jelképes összeg volt – ruhákra és fodrászra költötte.

„D. M.-né: – Igen, arra kellett költeni, hogy megjelenésre [...] Az tulajdonképpen egy ilyen repi pénz volt. Hogy ne köpenybe menjél be oda a Parlamentbe [...] Én nem tudom, mi volt bennem, nem azt mondom, hogy varázslatos voltam, de nagyon, nagyon, én azt a pénzt a megjelenésre fordítottam. Nem úgy, hogy estélyi ruhában mentem, nem úgy, hanem egyszerűen, de elegánsan mindig megjelentem...

D. M.: – A Párizsi Áruházban, Divatcsarnokban vásárolt.

D. M.-né: – Meg a Bozsiknál a Váci utcában. A Bozsiknak volt a kötött ...

T. E. Zs.: – Azt tudom. Anyukám is mondta, milyen jó volt.

D. M.-né: – Olyan ruhákat, amit igen. És mondta a nő, hogy azt ne vegye le, mert azt magára öntötték.

T. E. Zs.: – Ezt el is tudom képzelni.

D. M.-né: – És akkor volt a mini, a maxi divatba, ezek a ruhák ...

⁵¹ „Mentem akkor az elnökasszonyhoz. Az nem volt annyira ő ilyen segítőkész. Az irigy volt inkább, hogy fiatal vagy, és igen [...] Szóval, a férfiak sokkal segítőkészek voltak, készségesebbek voltak mindenben, mint a nők. Mint a nők”. Az elnökasszony H. J.-né. Lásd. 44-es lábjegyzet.

⁵² B. K.-né 1969–1977 között volt üzemi PB titkár. Harisnyagyári Dolgozó 1975. február 13. 1. , 1977. augusztus 11. 1.

⁵³ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 19–20.

⁵⁴ Erről részletesebben lásd. Tóth Eszter Zsófia: „Ennyi idő egy férjből is elég, hát még egy gyárból”. A gyári identitás munkások és munkásnők életútbeszéléseiben. In: Múltunk, 47. évf. (2003) 3. 75–106. Ezt a cikket Évával is elolvastattam, hogy lássa, milyen jellegű tanulmányt fogok írni a vele készült interjúból. Annyit reflektált rá, hogy tetszett neki, érdekesnek találta, és hasonló problémákat fogalmazott meg szerinte, mint a film.

⁵⁵ Kende Anna: Testazonosság és identitás. In: Csabai Márta–Erős Ferenc (szerk.): A test társadalmi jelentéseiről és diskurzusbeli szerepéről: Test–beszéd. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről. Budapest, 2002. 61–83.

D. M.: – Hozzá kellett tenni, mert nemcsak ruhát, hanem minden nap kellett azért fodrászhoz menni.

D. M.-né: – Igen, ezt akartam mondani. Ha éjszakás voltam, és mondjuk ilyen volt a hajam, én már csörögtem a fodrásznőnek, hogy reggel hatra gyere, légy szíves, Katinak hívták.”⁵⁶

Amikor Paula arról beszélt, hol vásárolta ruháit, a korszakban szimbolikusan „jó”-nak számító áruházakat, butikokat nevezett meg, ahol általában nem munkásnők vásároltak. Úgy tűnik, hogy azt az időszakot, amikor országgyűlési képviselő volt, úgy élte meg, hogy kiemelkedett munkatársai közül külsőségekben, megjelenésében. E beszélgetésünk nyomán Évánál is még egyszer rákérdeztem arra, hogyan öltözködött országgyűlési képviselőként. Kíváncsi voltam, elmeséli-e újra a párttitkárnős történetet, és ha igen, bővíti-e új elemekkel.

„T. E. Zs.: – A ruhát, amibe’ a Parlamentbe’ mentél azt vetted, varrtad, hogy volt?

D. Z.-né: – Hát, tulajdonképpen volt egy ilyen zöld kosztümöm, olajzöld színe volt neki, nagyon szerettem. És ahhoz egy ilyen fehér ing, abban is ilyen zöld minta, olyan jól ment a két zöld egymáshoz. És hozzá ilyen magassarkú cipőben jártam akkoriban. [Frizurát] saját magamnak csináltam [...] Amikor mentünk erre az ünnepségre, akkor, ő, az ember nem tudta, hogy öltözködjön. Én betelefonáltam a Parlamentbe, mit illik fölvenni. De először én elmentem a Marihoz, a B.-hoz, és attól is megkérdeztem, mert ő sokat volt a Parlamentben. Ő azt mondta nekem, hogy hosszú estélyi ruhában. Mert van estélyi ruhád? Mondom, nincs, de anyagom van, majd megvarratom addigra. Mondom miért? Azt mondja, mert ott nagykövetek is lesznek, és ti fogadjátok. Az Elnöki Tanács fogadja, és ehhez hosszú estélyi ruhát illik, mert azok nagyon föl lesznek öltözve, mert nekik ez egy lehetőség arra, hogy megmutassák magukat. Mondtam, hogy köszi szépen, és akkor megvarrattam az estélyi ruhámat, és akkor abban mentem el. És a’ Erzsinek is mondtam⁵⁷, hogy hosszú estélyi ruhát, és nem voltunk alulöltözve, nem voltunk túlöltözve.”⁵⁸

Éva részben mesélte el ugyanazt a történetet (ugyanazt a ruhát írta le), és új elemekkel is bővítette. Tehát Marikához máskor is fordult öltözködési tanácsokért. Elmesélte azt is, milyen alkalomra varratott estélyi ruhát magának. Az ő történetei alapján úgy tűnik, hogy ő is kihozta magából a maximumot, azonban nem drága üzletekben vásárolt ruhát, hanem megvarratta, és fodrászhoz sem járt, mivel ő maga, mielőtt a gyárban dolgozott, fodrász volt.

A képviselői munka sikertörténetei

Éva és Paula történetei alapján úgy tűnik, hogy a szocialista időszakban az emberek az országgyűlési képviselőket sajátos panasz fórumnak és az érdekkijárási egyik lehetőségnek tartották. Sokan azt szerették volna, ha segítik őket, hogy hozzájussanak olyan, korlátozottan rendelkezésre álló, szimbolikus javakhoz, mint a lakás és a telefon. Munkájuknak ezt a részét mindketten heroikus küzdelemként ábrázolták egyrészt amiatt, mert a tanácsi tisztviselők nem voltak segítőkészek, másrészt mert úgy érezték, hogy a tanácsi tisztség-

⁵⁶ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 19–21.

⁵⁷ K. Jánosné, a Pamutnyomóipari Vállalat Textilfestő csoportvezetője. „Szöszinek” becézték, szintén munkásnő országgyűlési képviselő volt, Éva jó barátja.

⁵⁸ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 62–63.

viselők, pártmunkások lenézték őket azért, mert munkásként dolgoztak. Úgy érezték, közülük többen inkább akadályozni, mint segíteni akarták a munkájukat.⁵⁹

A sikertörténetekről inkább Éva számolt be, hosszan és szívesen mesélt például arról, hogyan segített egy családnak fogyatékos gyermeküket olyan intézetben elhelyezni, ahol mindennap látogathatták.⁶⁰ Egy öreg házaspár olyan házban lakott, amit lebontottak, viszont cserelakásként számukra olyat ajánlottak fel, amely rosszabb volt eredeti lakásuknál. Ezt Éva megakadályozta, elintézte a tanácsnál, hogy megfelelő cserelakást utaljanak ki számukra.⁶¹ Egy kilencgyerekes családnak mosógépet, centrifugát, tévét szerzett.⁶² Elmesélte azt is, hogyan segített egy nagymamának abban, hogy ő nevelhesse fel árván maradt kislányokáját.⁶³ Míg a lakásügyeknél a tanácsi tisztviselőkkel szemben a kerületi hazafias népfrentképviselek és a mellé kirendelt jogászok látták el tanácsokkal, addig a gyermekelhelyezési perben az Elnöki Tanács titkára segítette.

Annak az oka, hogy Paula sokkal kevesebb sikertörténetet mesélt el, mint Éva, igen összetett. Vele csak egy alkalommal interjúztam, lehet, hogy ha több alkalommal találkoztunk volna, ő is több történetet elmesélt volna. Továbbá Paula lemondott az országgyűlési képviselőségről, ezért sokkal inkább szeretné élete lezárt fejezeteként ábrázolni ezt az időszakot.

„T. E. Zs.: – Van valamilyen kellemes emléked is az országgyűlési képviselőségről, vagy?

D. M.-né: – ... Voltak, de nem tudom már.

D. M.: – Lakást is. Bölcsödét.

D. M.-né: – Nem akarok hülyeségeket beszélni. Mert tényleg nem foglalkozok én ezzel. Lezártam, elmúlt, szép volt, és kész.”⁶⁴

Egyedül telefonszerzésének történetét mesélte el részletesen. Az ironikus felhangú történet bepillantást enged az érdekkijárási mechanizmusok olyan gyakorlatába is, amely az írásos forrásokban rejtve marad.

„D. M.-né: – Mondom, ide figyelj, M. bátyám, mondom. Énnekem volna egy borzasztó nagy kérésem. Te vagy az országgyűlés alelnöke, próbáld meg engemet hozzásegíteni. Meg tudod érteni? Behívott oda az ő irodájába, oda az országgyűlés alelnöki irodájába, és így beszélgettünk. És mondom neki, hogy szeretnék, mondom, valami telefonhoz hozzájutni. Most nem azért, mert most én ilyen nagyasszony vagyok. De ha engem a választóim meg akarnak... vagy éjjel dolgozok, vagy délután dolgozok, nem tudok velük kapcsolatot teremteni, mindenhol nem lehetek ott. [...] Ide figyelj, én annyit tudok neked segíteni, hogy oda foglak vinni a közlekedési miniszterhez, és mondd el neki is ugyanúgy, ahogy nekem elmondtad. Jött a másik szünet. Odamentünk. Gyere, azt mondja, és vitt oda. Nagyon aranyos volt, minden. És elmondtam neki, hogy hát én egy munkásasszony vagyok,

⁵⁹ „Szóval, nagyon sok olyan élmény volt, amit az ember kiharcolt. Tényleg mondhatnám azt, hogy főleg az első öt évben volt ilyen, hogy harcolni kellett dolgokért. Mert azért meg kell mondani, nem volt könnyű egy munkásképviseelőnek lenni, mert azért, akik igazából dolgoztak, meg minden, az irigységből lenézte az embert, és akkor igyekezett betartani az embernek ott, ahol tudott”. Interjú D. Z.-néval. 2006. január 7. 27–28.

⁶⁰ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 21. 25–26.

⁶¹ Interjú D. Z.-néval. 2006. január 7. 26–27.

⁶² Ezt a történetet nem magától mesélte el, hanem én idéztem fel neki a Harisnyagyári Dolgozó korabeli cikke alapján. Harisnyagyári Dolgozó, 1977. március 10. 2., interjú D. Z.-néval. 2005. január 21. 28.

⁶³ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 61–62.

⁶⁴ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 25–26.

három műszakban dolgozok, és én ezt egy nagyon nagy dolognak tartom, hogy ide bejutottam a Parlamentbe, és szeretnék a választóimmal valamilyen kapcsolatot tudni teremteni. És egy rettentő nagy kérésem volna, ez a telefon. [...] Na, eltelt egy hét vagy pár nap, egyszer csak jött egy levél [...] Országgyűléstől jött, és olvasom, hogyha, hogy ő ezt meg tudja nekem oldani, megértette a problémámat és segíteni szeretne, de akkor, ő, 10 ezer Ft-ot be kellene két napon belül fizetnem [...] 10 ezer Ft, el tudod, mint most 1 millió. Mint most egy millió (nevet.) És akkor honnan az isten nyilából vegyek én 10 ezer Ft-ot. Na, mindegy, előteremtettük, és megoldódott a' izé [...] És akkor lett ebből egy irtó nagy izé lett, mert a házban nagyon sokan voltak ilyen nagymenő komcsik, úgy kell, hogy mondjam ... Az egyik az Operaházban énekelt, a másik ez volt, az volt. Ilyen izé, olyan izé, és nem volt telefon... Hát ettől aztán elájultak ezek a felkapaszkodó izé elvtársak, hogy egy ilyen kis csóró izé, azt nem izélték, hogy te országgyűlési képviselő, kis csóró izé, és van neki telefonja [...] És akkor állandóan jöttek telefonálni.”⁶⁵

Paula sikertörténetének színhelye a Parlament. Elbeszélésében lefesti, hogy „bátyám”-ként, rokonként viszonyult a korszak magas rangú tisztségviselőihez. Érvelésében – hogy miért kell neki telefon – ma is használta a korabeli hivatalos diskurzus elemeit: tehát ő nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy „munkásasszonyként” országgyűlési képviselő lett, és a hiánygazdaságban hiánycikknek számító telefonra azért volt szüksége, hogy a választóival kapcsolatot tartson. Érdekes, ahogy megjelenítette annak a háznak a lakóit, ahol ma is él. A visszaemlékezés-részletben Paula hangsúlyozta azt is, hogy a társasház lakói semmibe vették őt, mert munkásnőként dolgozott, annak ellenére, hogy országgyűlési képviselő volt.

A Budapesti Harisnyagyár kevés lakás elosztása fölött rendelkezett közvetlenül. Kivételes alkalomnak számított az a hat lakás, amit a gyár dolgozói között osztottak szét 1969-ben egy, a Római Fürdőn épülő új házban. A hat lakáshoz fejenként a vállalat 10-10 ezer Ft kölcsönt biztosított, melyet 200 Ft-os részletekben 50 hónap alatt kellett visszafizetniük a beköltözőknek.⁶⁶ Paulán kívül lakást kapott még egy segédmunkásnő, egy művezető és két szakmunkás.⁶⁷ A két szakmunkás közül az egyik szakmunkás munkásőr, a másik gyári dinasztia tagja volt. Tehát a gyáron belül mindannyian kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, politikailag megbízhatónak számítottak. A Pauláról szóló Nők Lapja cikkben az újságíró úgy jelenítette meg őt, mint aki nagyon büszke az új lakására. Az újság olvasóinak azt közvetítette ezzel, hogy az a munkásnő, aki jól dolgozik, lakáshoz juthat és országgyűlési képviselő is lehet. „Láttam ezeket az új házakat és sóhajtottam: hogyha én egyszer ilyen helyen lakhatnék... Amikor édesapám először jött látogatóba, azzal ugratott: az utcát is rólad nevezték el, Palcsikám? Mert Paula a nevem, de az utca nem Palcsi, Palicsi utca ... Éppen ilyen borvörös skay⁶⁸ heverőket akartunk, ilyen szekrényfalat.”⁶⁹

⁶⁵ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 32–34.

⁶⁶ A vállalatok, intézmények az 1968-as gazdasági reform nyomán kapcsolódhattak be a lakásépítésbe: 1969-től kamatmentes hitelt adhattak dolgozóiknak. Kovács Dóra (szerk.): *A lakáspolitikai, az elosztás, a gazdálkodás ellentmondásai*. Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete, Budapest, 1980. 67–68. BFL BB 8-as fond. XXXV (8) C Budapesti Harisnyagyár iratai. 1969. február 25. MSZMP végrehajtóbizottsági ülés. HD 1969. március 24. 2.

⁶⁷ Harisnyagyári Dolgozó, 1969. március 24. 2. A lakás magas presztízst mutatja, hogy a művezetőnek ezért cserébe később Szépvölgyi úti ingatlant ígértek, de végül nem cserélte el. Interjú M. P.-lal és P.-néval. 2006. március

⁶⁸ Korabeli márka.

⁶⁹ Nők Lapja i. m.

Kapcsolat politikusokkal és más képviselőkkel

Sem Évának, sem Paulának nem tettem fel olyan kérdést, amely arra irányult volna közvetlenül, hogy milyen a politikai meggyőződésük, ma melyik pártra szavaznak. Arról beszéltettem őket, milyen emlékeik vannak a korabeli politikusokról. Paula sokkal inkább pozicionálta magát, mint Éva, és e kérdés kapcsán saját életútját is egységes keretben ábrázolta.

„D. M.-né: Mert én angyalföldi vagyok, 13. kerületi, tényleg az igazi munkásnegyed. És onnan kell, hogy kezdjem, amikor a háború után lebombázták a hidakat, és [...] mentek, tüntettek, ilyen fáklyás izéekkel. Hogy miért tüntettek, nem tudom, fogalmam sincs. De engem annyira magával ragadott, hogy én is mentem vele. És hazamentem, kérdezte az édesanyám, hogy hol voltál. És mondtam, mama, mentek az emberek a Váci úton végig, és valamilyen nagy fáklyákat égettek, énekeltek. Énekeltek az Internacionálét, minden. És azt én már olyan korán megtanultam, nem kellett az iskolában nekem ezt tanulni. Nagyon érdekelt a mozgalmi munka, ezáltal tényleg beleszülettem. De ez benne a nagyon nagy poén, ez benne a nagyon nagy poén, hogy én úgy jutottam be a Parlamentbe, mint párttonkívüli. [...] És amikor iskolába mentem, mikor iskolába mentünk már, ugye, volt a Lánchíd izé⁷⁰, és rengeteget eladtunk. Az országban a barátnőmmel a legtöbbet adtuk el. És mikor jött a Pajtás újság, az úttörőmozgalom, és a Kádár elvtárs adta át nekünk a Láng pályán a kitüntetését. És azt el tudod képzelni, hogy egy ilyen gyerek, egy ötödikes vagy hatodik osztályos gyerek kap egy ilyen kitüntetését egy ilyen nagy embertől. De szóval énnekem ez teljesen annyira magával ragadott, hogy én akkor a Kádárt annyira nagy embernek tartottam, most is poraiba [...] És ez volt a nagy baj, én csak azt tudom mondani, ahogy a Kádár megöregedett, nem tudott, ugye, ő már mindennel foglalkozni, nem jutott hozzá az információ. Meg hogy a Parlamentbe' is ugyanígy a szünetben oda mentem, beszélgettem vele, és egy nagyon klassz, egy nagyon, tényleg azt lehet mondani, hogy tényleg egy olyan ember volt, hogy csak jót, és hiába van, volt esetleg hibája, nincs ember hiba nélkül.”⁷¹

Ebben az elbeszélésben is gyakran használta Paula a szocialista időszak kifejezéseit: ő a „mozgalmi életbe” beleszületett, mert „angyalföldi munkáscsaládból” származott. Több konkrét élményt elevenített fel arról, hogy számára mit jelentett a mozgalom: úgy ábrázolja, hogy egy fáklyás felvonulás és az úttörőmozgalmi kitüntetés, találkozás Kádár Jánossal játszott fontos szerepet abban, hogy a rendszer híve lett. Azonban viszonya a múlthoz itt is ellentmondásos, mert egyúttal ebben a kontextusban hangsúlyozta azt is, hogy őt nem párttagként, hanem párttonkívüliként választották meg országgyűlési képviselőnek. Az interjú későbbi részében viszont úgy ábrázolta magát, hogy ő „igazi komcsi”.⁷² Ennek oka, ahogy ezt később megfogalmazta, az is lehet, hogy ekkorra nyertem el a bizalmát.

Az interjú folyamán még firtattam, Kádáron kívül milyen kapcsolatba került más politikusokkal. Akárcsak Éva, e kérdés kapcsán Paula is egy olyan történetet mesélt el, hogy milyen bátran mondta meg a véleményét egy miniszternek, amikor az az országgyűlési bizottság ülésén olyan anyagot terjesztett elő, amelyben több vitatható kérdés is volt. Ő és a férje lelkesen elevenítették fel, hogyan segítette a férje felkészülni a vitára, mit javasolt, mely kérdésekhez szóljon majd hozzá és hogyan. Úgy jelenítették meg, hogy a politikusok nagyon csodálkoztak, hogy ő érdemben hozzá tudott szólni az anyaghoz, és amikor legközelebb ha-

⁷⁰ Lánchíd újjáépítéséhez hozzájárulás.

⁷¹ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 7–8., 18.

⁷² Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 24.

sonlóval próbálkozott, akkor már leállították, hogy elég ebből a kérdezősködésből.⁷³ Úgy tűnik, hogy a politikusok egyfajta leereszkedő jóindulattal viszonyultak hozzájuk. Ennek a paternális viszonyoknak határt szabott az, amikor úgy érezték, hogy ők konkrétan is szeretnének részt venni a döntésekben.

Éva is elmesélt egy hasonló történetet, amely szintén egy bizottsági üléshez kapcsolódott.

„D. Z.-né: – Akkor is volt ilyen kenyérügy. Milyen a kenyér, satöbbi, satöbbi. És hát ő ilyen kereskedelmi bizottsági ülés volt. És akkor adták elő a dolgokat, és ilyen vita meg veszekedés volt. A’ X. fölállt és hozzászólt, hogy igen, nagyon ócskák a kenyerek, és [...] olyan agresszíven adta elő, és meg kell mondanom neked, rettenetesen sértette a fületem, amiket elmondott, főleg azért, mert azt hangsúlyozta, hogy ahol én lakom, ahol én lakom, ahol én lakom [...] Meg én vagyok a’ X., akkor ottan jó kenyérnek kéne lenni [...] És akkor utána jelentkeztem, és akkor mondtam, hogy ez így igaz, X. elvtársnak nagyon sok mindenben igaza van, de úgy gondolom, hogy ebben meg ebben nincs igaza [...] Na de ezt én nem is tudtam végigmondani [...] X. fölpattant, és elkezdte mondani [...] És akkor nyugodt lélekkel végighallgattam, amikor leült, akkor odaszóltam, és megkérdeztem tőle, hogy elnézést, X. elvtárs, megengedi, hogy a saját véleményemet is elmondjam, és befejezzem. Nahát mondanom sem kell, az öreg olyan piros lett, mint a nadrágod, és azt mondta: igen. (dühösen) Mondtam, köszönöm szépen. És akkor elmondtam a véleményemet.”⁷⁴

Ebben a történetben Éva úgy jelenítette meg önmagát, mint aki sikeresen, az emberek érdekeit védő szószólóként szállt szembe egy bizottsági ülésen egy agresszív politikussal. Éva mesélt olyan történetet is, amelyben egy korabeli politikus nem nagyhatalmú, hanem esendő emberként jelent meg.⁷⁵ Azt mesélte el, hogy képviselőtársaival mindig szívesen viccelődtek a szünetekben. Ebben persze nem mindenki vett részt. Előfordult olyan, hogy egy tanárnő rászólt, hogy a Parlamentben ne viccelődjön. Ezért barátnőjével, Szösziivel elhatározták, hogy a következő szünetben már viselkedni fognak.

„D. Z.-né: – Na, és jött a következő szünet, és mondtam neki, nagyon komolyak leszünk, most meg kell tanulni viselkedni. Mentünk a folyosón, és az X. elvtárs jött mellettünk, és mondtam, hogy énnekem a nagyobbik unokám, egy-két hét volt hátra, hogy megszülessen. És akkor mondtam neki, ennek a tanárnőnek, hogy mondom, egy hónap és nagymama leszek, és mi itten csak viháncolunk. A X.-nek az ütötte meg a fülét, hogy nagymama leszek. Végignézett rajtam, ugye, jóval magasabb volt, mint én. Le, aztán fölfelé, és összeakadt a tekintetünk, és akkor zavarba jött, vörös lett a feje, és akkor nem tudta hirtelen, hogy mit mondjon, és akkor azt mondta, hogy sétálunk, sétálunk? És azt akartam mondani, hogy igen. És szegény, zavarában abban a pillanatban megbotlott a szőnyegben, belekapaszkodott az ajtóba és átlendült a másik oldalra. Énbelőlem meg önkéntelenül kijött, hogy egy kis dombra lecsücsülünk, csücs, ugye, a régi gyerekizé.”⁷⁶

Úgy tűnik, hogy baráti kapcsolatokat „hasonszőrű” képviselőtársaikkal alakítottak ki. Éva sokat mesélt „Szöszi”-ről, aki szintén egy harmadik kerületi gyár munkásnő-képviselője volt, és mivel ő korábban lett országgyűlési képviselő, mint Éva, ő vezette be a parlamenti életbe, sokat segített neki közvetlenségével, nyitottságával, igazi jó barátnők lettek.

⁷³ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 34–35.

⁷⁴ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 47–48.

⁷⁵ Ezt a történetet Éva másodszer mesélte el, mivel ez szerepelt eredetileg azon a kazettán, amelyikben elszakadt a szalag.

⁷⁶ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 40–41.

Éva úgy jelenítette meg, hogy ők ketten segítettek egy félénk matematika tanárnőnek is, aki láthatólag nagyon egyedül érezte magát. A korszak hírességeit (színészek, tévés személyiségek) is közvetlen embereknek festette le, azonban úgy tűnik, velük nem alakultak ki baráti kapcsolataik, esetleg viccelődtek.

„D. Z.-né: – És akkor úgy mentünk ebédelni. Pont kifogtuk, hogy a tévéstáb tagjai ültek velünk szemben, és soha nem felejttem el, a X. képviselőre, nem tudom, mennyire emlékszel, hallottál róla, egy nagyon szimpatikus egyéniség volt. És látta, hogy borzasztó zavarban voltam. [...] Én azért, ugye, mert akkoriban a tévé nagy dolog volt, és amikor lehetett, akkor az ember mindig ott ült eléje. Sokszor közbe' ezt csináltam vagy azt csináltam, akkor gyorsan beszaladtam és néztem. Tehát azért ilyen szempontból is tájékozott voltam eléggé. És akkor hát ő, ugye, észrevette a sustorgást meg a zavarunkat, akkor aszondja nekem, hogy ó, miért néz rám ilyen csúnyán, mint egy kutyára. Mondom neki, ha úgy nézek magára, mint egy kutyára, akkor nagyon szépen, mert a kutyákat nagyon szeretem. És akkor elkezdett nevetni, és akkor azt mondta, vagy azt nézi, hogy milyen gyönyörű színesen vagyok felöltözve. Szürke öltöny, szürke nyakkendő, fehér ing. Hát, igen. Nagyon színesen. A feleségem öltöztet. Szóval ezzel oldotta fel tulajdonképpen.”⁷⁷

Egy ügyvédnö eleinte nagyon ellenszenves volt Évának, vele viszont egy közös börtönlátogatás során összebarátkoztak, mivel akkor tudtak először „tipikus női témákról” beszélgetni. „D. Z.-né: – Na most biztos hallottál már a R. Editről. Ő egy nagy koponya volt, és tényleg nagyon tudott az Edit [...] És amikor megtudtam, hogy Edittel megyünk együtt, na, mondom, akkor ez a napom már kész, el van rontva. És legszívesebben azt mondtam volna, el sem mentem volna, de hát megmondom őszintén, nem mertem. És akkor beszálltunk a kocsiba. Mi egymás mellé kerültünk, és akkor hát elkezdtünk beszélgetni. És megszólalt, hogy jaj, képzeld el, Éva, megszületett az unokám, satöbbi, satöbbi. Most énnekem már volt unokám, erről mindenki tudott a Parlamentben, és akkor izé, és képed is van, mert minden rendes nagymama hord magával fényképet. Na, Edit is elkezdett a lányáról mesélni, minden, tehát volt egy jó témánk.”⁷⁸

A titkok

Minden interjú során vannak olyan kérdéskörök, amelyeket az interjúalanyok kikerülnek, tabusítanak. Az interjúkészítőnek ez persze feltűnik. Kérdés, hogy fel lehet-e tární a tabukat, érdemes-e egyáltalán belemenni az ilyen jellegű kérdésekbe. Érdemes-e önjelölt Greger Werleként olyan titkok nyomába szegődnünk, amelyek számunkra csak érdekes történetek, de lehet, hogy az interjúalanyok a szembesítés fájdalmas, későbbi múltértelmezésére, önértékelésére is kihathat. Úgy tűnik, hogy az interjúszituációban vannak olyan kérdések, amelyeket az interjúalanyok elhallgatnak, azonban ha többször visszamegyünk hozzájuk, akkor előbb-utóbb bizalmukba fogadnak annyira, hogy azt megosszák velünk. Ilyen kérdéskör volt Évánál az apjához való kapcsolata. Csak az utolsó interjú alkalmával mesélte el, hogy édesapjával kiskamaszként találkozott először, és onnantól fogva tartották a kapcsolatot. A történet szerint édesanyja tartotta fontosnak, hogy megkeressék az édesapját, mert akkoriban látott egy filmet, amiben a lányt az anyja nevelte, az apja új házasságot kötött, amelyben született egy fia. Ez a fiú és a lány nem ismerték egymást, felnőttként ismeretlenként összetalálkoztak, és egymásba szerettek, nem tudva arról, hogy testvérek. Éva

⁷⁷ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 7. 21–22.

⁷⁸ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 46–47.

elbeszélése szerint, hogy vele ne történhessen hasonló, édesanyja megkereste az édesapját, aki akkor villamosvezetőként dolgozott. Elmentek hozzá a végállomásra.

„D. Z.-né: – *Hogy tudta meg anyám, hogy apám villamosvezető, nem tudom. És akkor rábeszélte, hogy menjünk el, hogy bemutasson az apámnak. Én akkor olyan 12–13 éves voltam. [...] Elöl szálltunk föl. És fölszálltam, persze dobogó szívvel, hogy na most mit fog szólni, most ez milyen izé [...] Megfordult, rámnézett, és azt mondja: Kislány, végállomásban vagyunk, másik kocsira szállj föl. Ránéztem, és mondom: Biztos? És akkor rámnézett, azt mondja: te az én lányom vagy. És akkor fölálltunk, megpusztilt. Nagyon jóképű, nagyon szimpatikus ember volt.*”⁷⁹

Hasonló történet lehet Paula válásának története, amelyet egyetlen interjújában, második férje jelenlétében csak érintett.

„D. M.-né: – *Mikor mi odamentünk a Rómaira lakni, ez pontosan fél évre rá vagy egy évre rá történt ez a dolog, hogy ától cettig [...], mert a kiskanáltól, a padlótól a csillárig minden be volt rendezve, és egy bűdös fillérünk sem volt. És a férjem jött egy szép nap, hogy mit tudom én, hogy ő naplemente előtt van, és el akar válni, anyám tyúkja, mert öt év különbség volt köztünk. Én 35, ő meg 40 éves volt, és én akkor azt mondtam, hogy fele-fele kifele ...*”⁸⁰

Kérdéses, hogy a kíváncsiságon kívül miért lehetnek fontosak ezek a történetek. Ezek a magánélettel kapcsolatos elbeszélések tipikusan olyan történetek, amelyek levéltárakba nem kerülnek be, csak írásos forrásokból: naplóból, levelezésből ismerhetők meg, akkor is véletlenszerűen és ritkán maradnak fenn.

A másik típusú tabusítás az olyan történet, amelyről mindenki mond valamit, de nem tárja fel az interjúkészítőnek az általa teljesnek tartott igazságot. Ennek oka lehet az, hogy a csoport tagjai – itt például a csévi találkozó résztvevői – ismerik a „teljes igazságot”, azonban ezt nem akarják megosztani az interjúkészítő idegennel. Lehet az is, hogy a visszaemlékezők sem dolgozták fel egy-egy kudarcuként megélt életeseményüket, ezért még ha akarnák, sem tudnák történetbe foglalva elmondani az interjúkészítőnek.

Úgy tűnt, hogy ebben a két interjúban Paula lemondásának története volt az, amelyről mindketten beszéltek, de nem tárulkoztak ki teljesen.⁸¹ Paula és férje az interjúban magától beszélt arról, hogy lemondott. Paula ezt azzal indokolta, hogy nem lépett be a pártba, ezért már nem akarták jelölni az új országgyűlési ciklusba. A férje ezt kiegészítette azzal a történettel, hogy szerinte a végső lökést az adta meg a lemondáshoz, amikor Paula próbált segíteni egy romos házban lakóknak, azonban a tanácsai tisztviselők gorombán visszautasították ezt a kísérletét.⁸² Paula munkatársai között az a szóbeszéd járta, hogy azért kellett lemondania, mert összeveszett egy miniszterrel. Ez alapján úgy tűnik, hogy bár a korszak hivatalos diskurzusában kiemelték, hogy az országgyűlési képviselőknek joguk van beleszólniuk a nagypolitikába, amikor ezzel ténylegesen megpróbálkozott egy munkásnő országgyűlési képviselő, akkor – akárcsak Kovács András korabeli filmjének hőse – falakba ütközött. Az összeveszés egy miniszterrel azt vonhatta maga után, hogy az illetőnek le kellett mondania mandátumáról.

⁷⁹ Interjú D. Z.-néval. 2006. augusztus 1. 48–49.

⁸⁰ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 22.

⁸¹ Pauka választókerületében 1973. december 9-én tartottak időközi választást, tehát Paula lemondása ezt megelőzően történt.

⁸² Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 23–24.

Paula lemondásának története így az interjúk végéig megoldatlan rejtély maradt. Úgy vélem, alapvetően ezért is áll másképpen hozzá Éva és Paula ahhoz az időszakhoz, amit országgyűlési képviselőként töltöttek. Éva ezt a posztot és azt, hogy a második ciklusban az Elnöki Tanács tagja volt, ma is sikeres időszakként jelenítette meg életútjában, annak ellenére, hogy voltak buktatók is.

„Éva: Azért mondom el neked ezeket a dolgokat, mert én azt hiszem, hogy ezeket a mostani tisztviselők nem élik át, nincs az emberekkel kapcsolatuk [...] énnekem pont azért volt szimpatikus az egész, mert addig az ember sokszor nézte meg hallgatta a dolgokat, de bele nem látott úgy, mint amikor, ugye, országgyűlési képviselő lett. És mondtam, hogy beleestem, mint ló a gödörbe, mert fogalmam nem volt a dolgokról. Azt mondtam, hogy igen, ez a demokrácia, minden egyes osztály képviselteti magát. A munkás képviseltette, a paraszt képviseltette, az értelmiség, sőt azon kívül, ugye, voltak párttagok és pártönkívüliek. [...] Tehát végeredményben mindegyik tudta saját magát képviselni, az ő szemzőgéből a dolgokat, ahogy ő látta.”⁸³

Paula a lemondása miatt több olyan gesztust is tett az interjú során, amelyben hangsúlyozta, hogy ő ezt az időszakot már lezárta, ezekkel a dolgokkal nem foglalkozik. Azonban más történetekből előbukkant, mégis mennyire fontos neki és családjának az, hogy ő országgyűlési képviselő volt. Az egyik ilyen jellegű elbeszélést férje büszkén osztotta meg velem. Eszerint a férj egyszer azt adta Paulának születésnap ajándékba, hogy kikérte az Országgyűlési Könyvtárból Paula hozzászólását, és azt bekereteztette. És bár akkoriban nehéz volt megszerezni, de sikerült hozzájutnia a korabeli parlamenti filmfelvételekhez is. A hat darab másfél órás videokazettán másfél percet talált, amelyen Paula látható.⁸⁴

A szocialista időszak hivatalos diskurzusában a munkásságot egységes osztályként jelenítették meg. A korszak munkásnő országgyűlési képviselői nemcsak az „uralkodó osztályt”, hanem az egyenjogú nőket is reprezentálták a Parlamentben. Az Évával és Paulával készített életútinterjúk alapján úgy tűnik, hogy életút-elbeszélésükben szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak annak az időszaknak, amikor országgyűlési képviselők voltak. Ábrázolásuk szerint a politikai rendszert megtestesítő politikusokkal paternalista viszonyban voltak. Életút-elbeszéléseiket úgy szerkesztették meg, hogy az országgyűlési képviselőséghez vezető utat karriereként ábrázolták. Míg Éva egyértelműen sikeres periódusként ábrázolta azt a tíz évet, amíg országgyűlési képviselő volt, Paula viszonya múltjának ehhez a részéhez sokkal ellentmondásosabb. Míg az interjúszituációban a titkok, tabuk Évánál inkább a magánéletéhez kötődtek, Paula elhallgatásai szorosan összefüggtek képviselőségével. Ezért viszonyuk a múlthoz is különböző: Paula sokkal inkább szereti úgy megjeleníteni, hogy életének ez a fejezete lezárt, Éva ma is büszke erre. Úgy tűnik, a munkásság mint a hivatalos diskurzusban egységesnek ábrázolt társadalmi csoport tagjaként csak hozzászólásukban reprezentálták magukat. Kifejezetten női érdekeket kevésbé képviseltek, azonban életüknek ezt a szakaszát úgy ábrázolták, hogy erejük teljében, vonzó nőként olyan események részesei lehettek, amelyeknek munkatársnőik sohasem.

⁸³ Interjú D. Z.-néval. 2005. január 21. 31., 2006. augusztus 1. 37.

⁸⁴ Interjú D. M.-néval. Mogyoród, 2006. július 25. 36.

ESZTER ZSÓFIA TÓTH

*“Everyone Went There in the Belief that this was a World Record.”
The Stories of Women Worker MPs about the Socialist Era.*

In the official discourse of the Socialist era workers were regarded as a uniform social class. The women worker MPs of the time represented not only the “ruling class” in the Parliament, but also emancipated women. In the paper, I use two life story interviews conducted with two former women worker MPs, Éva and Paula to analyze how they experienced their life as an MP. It seems that in their life storytelling they attach importance to the period when they were representatives. They described their relations with the politicians embodying the political system as paternalist. They structured their life storytelling so as to present the path to becoming an MP as a career. While Éva saw the decade of her representative status as a successful period, Paula's relation to this phase of her past is much more contradictory. While in the interview situation Éva's secrets and taboos were rather connected to her private life, Paula's suppressions were directly linked to her representative status. Because of that their relations to the past were also different. Paula much rather likes to talk about this phase of her life as a period that is over, while Éva is still proud of it. It seems that as members of the working class, regarded as a uniform social group in the official discourse, they represented themselves in their remarks only. They cannot be regarded as representatives of women interests, but they described this phase of their life as one in which they, as attractive women in the prime of their life, could become part of such events that their fellow women workers had no chance to.